

АГРАРНІ ВІДНОСИНИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ : ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ І КНИГОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджено специфіку становлення і розвитку аграрних товариств, спілок, кооперативних об'єднань та проаналізовано їх видавничу діяльність. Висвітлено процес формування галузевого документального масиву видань з історії аграрних відносин Східної Галичини другої половини XIX – поч. XX століть. Здійснено історико-книгознавчий аналіз наукового доробку українських та польських науковців з питань сільського господарства краю.

Ключові слова: аграрні відносини, Східна Галичина, сільськогосподарська кооперація, документальний масив, галузеві товариства, книгознавчий аналіз.

Pynda L.

AGRARIAN RELATION IN EASTERN GALICIA OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES: HISTORIOGRAPHICAL AND BIBLIOGRAPHICAL ASPECTS

The article studies the peculiarities of formation and development of agrarian societies, associations, cooperative associations and analyzes their book-publishing activities. It highlights the process of foundation of special documentary publications on the history of agrarian relation of Eastern Galicia of the late XIX – early XX centuries. The research made a historical and bibliographical analysis on the scientific achievements of Ukraian and Polish scholars in agriculture of this land.

Keywords: agrarian relations, Eastern Galicia, agricultural cooperation, documentary massive, special societies, bibliographical analysis.

Прискорений розвиток аграрних відносин після революції 1848 р. у Європі надав актуальності питанням поширення аграрно-економічних знань. До важливих періодів аграрної історії Східної Галичини відноситься друга половина XIX – поч. XX ст., коли цей край входив до складу Австро-Угорщини, згодом Польщі. Саме в цей період, за висновками дослідників, відбувався процес формування системи сільськогосподарських видань краю. Характерною особливістю зазначеного періоду було становлення і розвиток сільськогосподарських, кооперативних установ, просвітницьких, наукових товариств та навчальних закладів, що обумовило активізацію галузевого книговидання. Система сільськогосподарських видань, що склалася, відповідала стану та тенденціям розвитку аграрних відносин краю.

Важливу частину галузевого документального масиву з історії аграрних відносин ґрунтовно проаналізовано в кандидатській дисертації Я. Сошинської [1].

У 20–30-х роках XX століття окремі питання аграрних відносин привернули увагу видатних українських істориків: М. Грушевського «Студії з економічної історії України», «Історія України – Руси» [2], О. Терлецького «Історія Української держави» в 2-х томах, Львів, 1923, 1924 р. [3], І. Крип'якевича «Бібліографія української історії» [4], Д. Дорошенка, Д. Багалія.

Відома монографія Д. Дорошенка «Огляд української історіографії» (1923 р.) [5] і сьогодні є взірцем історіографічного дослідження. Вона вміщує цінну інформацію для визначення суб'єктів формування документального потоку з сільського господарства, встановлення його типовидової і тематичної структури. Значну наукову цінність має «Нарис історії України на

соціально-економічному ґрунті» Д. Багалія (1928 р.) [6]. У ньому привертають увагу розділи, присвячені аналізу творчих здобутків М. С. Грушевського, В. Б. Антоновича та інших істориків, які розглядали розвиток аграрних відносин в Україні.

Проблематика даного дослідження привернула увагу також польських учених: Ф. Буяка, Н. Гонсоровської, В. Грабського, З. Людкевича, І. Рутковського.

Групу дослідників історії аграрних відносин Галичини складають зарубіжні науковці українського походження – активні учасники громадського життя та господарського кооперативного будівництва Галичини, які емігрували за кордон. Серед їх праць – монографія І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964 р.), де вперше в історіографії України систематизовано книжковий масив з питань кооперації та сільського господарства Галичини. Його видання охоплює період з половини ХІХ – до початку 60-х років ХХ ст.

Андрій Качор, як «літописець» історії «Маслосоюзу», досліджував та вивчав молочарську кооперацію Західної України [7]. Він підготував серію історико-бібліографічних розвідок про діячів кооперації: Ю. Павликовського, О. Луцького, О. Бачинської, Д. Коринця, М. Туган-Барановського, А. Палія та С. Мудрика, Б. Мартоса, Є. Храпливого.

Найбільш ґрунтовною працею, що узагальнює дослідження з історії сільського господарства Галичини є «Крайове Господарське Товариство «Сільський Господар» у Львові 1899–1944» (Нью-Йорк, 1970 р.).

Серед діаспорних видань єдиний бібліографічний покажчик української сільсько-господарської літератури М. Боровського «Матеріали до бібліографії господарської літератури, виданої в Галичині, на Волині, Закарпатті й Буковині 1788–1944 рр.» (Вінніпег, 1968 р.).

У цей період з'явилися історичні розвідки присвячені Галичині в цілому і розвитку аграрних відносин у краї зокрема [8]. Аналіз історіографічних праць, присвячених аграрним відносинам у Галичині, привертає нашу увагу у зв'язку з багатою архівною базою. У процесі дослідження основну увагу було приділено архівам товариства «Сільський господар» (ЦДІА м. Львова, фонд 302, оп. 1 од. зб. 117), Галицькому господарському товариству (ф. 146) та РСУК (ф. 320 і ф. 762).

Безперечний інтерес викликає й оцінка попередниками стану аграрних відносин і рівня їх відображення у фахових виданнях досліджуваного періоду.

Серед історичних досліджень, присвячених Галичині, виділяється праця С. Рудницького «Економічні основи галицької державності» [9]. Автор зазначає: «Найважливіша галузь народного господарства Української Галичини це хліборобство. Австрійсько-польська культурна політика не допускала до культурного розвитку українського селянства, щоб мати на теперішність слухняних підданих і дешевих робітників, а на будуче – місце для польської колонізації. Знаємо, що наші сільські школи були переважно розсадниками безграмотності, фахові школи були тільки для поляків і фабрикували економів і «ржонців», а не самостійних господарів. Вже на кілька років перед війною наше селянство почало майже всюди реформувати свої стародавні методи хліборобства і заводити раціональні плодозміни, машини, штучні погної. Коли уряд не буде спинювати фахової освіти, селянства... – наш селянин дуже скоро навчиться поступової господарки» [9, с. 13]. У праці порушено численні історико-економічні питання життя галицьких українців.

Важливими статистичними даними про сільське господарство краю насичена праця І. Шимоновича «Галичина: економічно-статистична розвідка» [10]. У роботі дослідник систематизує весь опрацьований матеріал у семи розділах: географічний огляд, сільське господарство, гірничо-промисловість, переробна промисловість, комунікації, господарчі та культурні установи, просвітні та наукові товариства. Посилаючись на публікації видатних вчених Галичини [11], І. Шимонович шляхом побудови статистичних таблиць розкриває динаміку розвитку різних видів сільськогосподарських, просвітницьких, кооперативних товариств, спілок, об'єднань.

У 1926 р. вийшла книга І. Шимоновича «Західна Україна. Територія і населення. Статистичний розбір» (Львів, 1926). Видання безперечно є цікавим для історіографії регіону,

оскільки інформує про господарську діяльність українців Галичини. Хліборобство характеризується тут як одне з важливих занять українського населення краю.

Серйозним дослідником аграрної історії Галичини був український вчений І. Витанович. Учень професора Ф. Буяка, він у 1929–1939 рр. працював в інституті суспільно-економічної історії, де в серійних виданнях інституту «*Roczniki z dziejów społecznych i gospodarczych*» («Річники зі справ загальних і господарських») друкував не тільки статті, що відбивали результати власних досліджень, а й рецензії, огляди української, російської та французької економічної й сільськогосподарської літератури. Узагальнюючою працею І. Витановича стала дисертаційна робота «*Polityka agrarna sejmu Galicyjskiego w cyfrach budżetów krajowych (1861–1914)*» (Львів, 1931) («Аграрна політика Галицького сейму в цифрах бюджету крайового (1861–1914)»). У роботі автор ґрунтовно проаналізував виявлений ним історико-економічний матеріал і праці дослідників аграрних відносин краю. Показово, що перебуваючи в еміграції, І. Витанович повертається до аграрної проблеми Галичини, узагальнюючи опрацьований матеріал у книзі «Аграрна політика українського уряду 1917–1920» [12].

Дуже побіжно торкається цих питань Б. Барвінський в книзі «Коротка історія Галичини продовж тисячоліття 907–1941». Вчений розглядає тільки історію Галичини, поділивши весь тисячолітній відрізок на шість періодів [13].

Серед польських дослідників найбільш повно розвиток сільського господарства українців Галичини відтворили відомі вчені: проф. Ф. Буяк, проф. В. Грабський, проф. З. Людкевич, І. Рутковський, Н. Гонсоровська. Варто відзначити праці Ф. Буяка «*Galicya*» (Львів, 1908) (Галичина) та «*Rozwoj gospodarzy Galicji*» (Львів, 1924) («Розвиток господарства Галичини»). Тут проведено комплексний аналіз усього сільськогосподарського виробництва краю, розглядаються регіональні особливості хліборобства, які формувалися на ґрунті історичних та соціально-економічних умов Галичини. У 20–30-х роках ХХ ст. у Галичині широкого розвитку набув український кооперативний рух, який у Галичині бере свій початок з 1873 року, коли австрійський уряд оприлюднив перший кооперативний закон. До прийняття цього закону на західноукраїнських землях не було українських господарсько-кооперативних організацій. Господарські шпихліри, братські церковні каси були першими паростками господарських об'єднань громадського спрямування, що їх запроваджувала на селі «Просвіта» [14]. Початком організованого українського кооперативного руху в Галичині згідно з дослідження І. Витановича [15], А. Жука [16], слід вважати 1883 рік, коли В. Нагірним та А. Нечаєм засновано народну торгівлю, що згодом стала крайовим центром споживчої кооперації.

До першої світової війни у Галичині найбільшого розвитку досягла кредитна кооперація, центром якої був Крайовий Союз Кредитовий, відомий як «Центробанк» (1898 р.) [17].

З ініціативи Є. Олесницького у 1899 році було засновано «Крайовий Союз для хову і збуту худоби», який згодом оформився в «Центросоюз» (1924 р.) – галузеве об'єднання закупівельно-збутових кооперативів.

Розвиток кооперативного молочарства розпочався з організації у с. Завадові біля Стрия О. Нижанківським молочарської спілки (1904). Згодом у 1907 р. такі спілки були об'єднані в Крайовий Господарсько-Молочарський Союз, який з 1925 року носив назву «Маслосоюз».

Таким чином, перед першою світовою війною було сформовано організаційно завершену структуру західноукраїнських кооперативів різних форм. Чотири фахові кооперативні центри – «Центросоюз», «Маслосоюз», «Центробанк», «Народна торгівля» – охоплювали мережу українських кооперативних організацій Галичини. Видавнича діяльність цих центрів сприяла становленню і пропаганді кооперативного способу організації сільськогосподарського виробництва та аграрної економіки краю.

Головним ідейно-організаційним та ревізійним центром української кооперації в Галичині в 1904 р. був Крайовий союз ревізійний, згодом Ревізійний союз українських кооператив (РСУК). Кооперація виступила як своєрідний спосіб самопомоги і самооборони галицького села. Вона мала на меті не тільки згуртувати українське населення для задоволення його господарських потреб, але й піднести хліборобську культуру.

Визначна роль у розробці проблематики даного дослідження належить Науковому Товариству ім. Шевченка (НТШ). Агрономічні студії велися в історико-філософській секції товариства з кінця XIX століття. Досліджувались питання господарської політики Австро-Угорщини в Галичині, зокрема такі актуальні на той час, як організація господарських спілок, парцеляція великої землевласності. З провідних дослідників цих питань слід назвати: Е. Олесницького, К. Левицького, Т. Кормоша, К. Кульчицького, К. Паньківського, І. Франка [18].

Аграрні відносини в Галичині аналізує студія В. Будзиновського в третьому та четвертому томі «Записок НТШ» (1894–1895) [15]. Частково сільськогосподарські питання висвітлювало періодичне видання НТШ «Часопись правнича і економічна» (1900–1906, 1912). Огляди української економічної та сільськогосподарської літератури вміщували видання НТШ «Студії з поля суспільних наук і статистики», що виходили у Львові до 1914 р. [19].

На початку 30-х років XX ст. при історико-філософській секції було засновано комісію економіки, соціології та статистики, яку очолив Ю. Павликовський. У 1935 році комісія видала черговий том «Студій з поля суспільних наук і статистики», присвячених пам'яті О. Русова [20].

Характерною особливістю зазначеного періоду було відображення сільськогосподарської літератури Галичини в загальних поточних та ретроспективних покажчиках. Поточну реєстрацію друкованої продукції у Галичині в певній мірі проводили органи державної бібліографічної реєстрації в Австро-Угорщині з 1860 р. «Oesterreichisch-Ungarische Buchhändler Correspondenz», (Австро-Угорська книжкова продукція), а потім у Польщі з 1928 р. «Urzedowy Wykaz Drukow» («Урядовий облік друку»). У більшості бібліографічні матеріали були підготовлені польськими та німецькими бібліографами. Частково сільськогосподарська література, що виходила в Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття знайшла відображення у фундаментальній бібліографії К. Естрайхера «Bibliografia Polska» (у 4-х томах) (Kraków, 1906, 1907, 1911, 1916). Сільськогосподарські видання Галичини досліджуваного періоду зареєстрованого в ретроспективному покажчику польського історика та бібліографа Л. Фінкеля – «Bibliografia historii polskiej» (Бібліографія польської історії. – Львів, 1891–1914).

Встановлено, що 80 відсотків масиву сконцентровано у серійних виданнях і становило основу для укладання бібліографічних покажчиків серій: «Економічна бібліотека» К. Паньківського (1905–1912); «Господарська бібліотека» (1908–1914) – товариства «Просвіта»; «Видавництво краєвого молочарського союзу «Маслосоюз» (1908–1939); «Кооперативна бібліотека» (1923–1938); «Бібліотека Ревізійного союзу українських кооператорів» (1926–1939).

У формуванні системи галузевих сільськогосподарських видань виділено три етапи, безпосередньо пов'язані з діяльністю фахових та культурно-просвітницьких товариств. Перший з цих етапів, що розпочався з середини 40-х років XIX століття, репрезентовано діяльністю Галицького господарського товариства, яке об'єднало великих польських землевласників краю. Основні результати його діяльності відображено у польськомовних сільськогосподарських виданнях.

Другий етап, що одержав розвиток з кінця 90-х років, пов'язаний з діяльністю українського товариства «Просвіта». Третій етап, що призвів до остаточного формування системи, пов'язаний з діяльністю українських сільськогосподарських товариств, серед яких чільне місце зайняло засноване у 1899 році українське господарське товариство «Сільський господар».

Вивчаючи історію аграрних відносин у Західній Україні кінця XIX – початку XX століття, неможливо обійтись без дослідження наукової спадщини галицького письменника, вченого І. Франка. Аграрний характер економіки Галичини зазначеного періоду спонукав І. Франка до висвітлення у своїх працях таких актуальних питань, як земельна власність, аграрна статистика, фінансовий стан Галичини, заснування рільничих гуртків. Близько двох томів (44, 47) із 50-томного повного зібрання творів І. Франка присвячено питанням сільського господарства. Так, у праці «Земельна власність у Галичині (цифри і факти)» І. Франко наводить цілу низку даних про земельну власність за дворами, типами ґрунтів, площами земель та їх вартістю. На основі

архівних матеріалів І. Франко підготував працю «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840» у якій висвітлює історію сільського господарства краю XVIII – першої половини XIX століть [21].

До 50-річчя скасування панщини «Просвіта» оголосила конкурс на висвітлення популярної історії сільського господарства Галичини за 1848–1898 рр. На сьогодні відомо три праці, присвячені цій даті, а саме: Л. Селянського «У п'ятдесят річницю знесення панщини і відродження Галицької Русі» [22], Й. Олеськіва «Розвій селянських господарств в Східній Галичині 1848–1898» [23] та І. Франка «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» [24]. Для істориків та книгознавців праці Й. Олеськіва та І. Франка мають велике значення, оскільки той чи інший факт, висвітлений у їхніх працях має посилання на літературні джерела.

Враховуючи велику історико-культурну цінність документального масиву та його значення для об'єктивного висвітлення аграрних відносин України, наукова бібліотека Львівського національного аграрного університету (ЛНАУ) забезпечує введення сільськогосподарських видань краю до активного наукового обігу. Важливим напрямом у вирішенні цього завдання є формування бібліотекою бази даних «Історія аграрних відносин у Східній Галичині» і забезпечення її загальної доступності за допомогою мережі Internet.

Список використаних джерел

1. Сошинська Я. Є. *Документальний потік з історії українського селянства та аграрних відносин і його відображення в бібліографічній інформації (2 п. XIX – поч. XX) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. і. н. / Я. Є. Сошинська. – К., 1995.*
2. Грушевський М. *Студії з економічної історії України / М. Грушевський. – К., 1918. – 247 с.*
3. Терлецький О. *Історія Української держави : в 2 т. / О. Терлецький. – Львів, 1923, 1924.*
4. Крип'якевич І. *Бібліографія української історії 1922–1923 / І. Крип'якевич // Історичний Вісник. – 1923. – № 2–3. – С. 35–38.*
5. Дорошенко Д. *Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага, 1923. – 220 с.*
6. Багалій Д. *Нарис української історіографії / Д. Багалій. – К. : ВУАН, 1923. – Вип. 1. – 108 с.*
7. Качор А. *Українська молочарська кооперація в Західній Україні / А. Качор. – Мюнхен, 1949. – 115 с.*
8. *Справозданє з діяльності Головного Відділу Просвіти за 1896 і 1897 рр. – Львів : Просвіта, 1898. – 9 с.*
9. Рудницький С. *Економічні основи галицької державності / С. Рудницький. – Львів ; Відень, 1921. – 13 с.*
10. Шимонович І. *Галичина: Економічно-статистична розвідка / І. Шимонович. – К. : Державне видавництво України, 1928. – 176 с.*
11. *Історія кооперативного руху : підручник / за ред. С. Д. Гелей та ін. – Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 419 с.*
12. Винар Б. *Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964) / Б. Винар. – Нью-Йорк, 1968. – 120 с.*

13. Барвінський Б. *Коротка історія Галичини продовж тисячоліття 907–1941* / Б. Барвінський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 43 с.
14. *Сторіччя матері «Просвіти» 1868–1968*. – Вінніпег, 1968. – 55 с.
15. Витанович І. *Історія українського кооперативного руху* / І. Витанович. – Нью-Йорк : «Товариство української кооперації», 1964. – 624 с.
16. Жук А. *Українська кооперація в Галичині* / А. Жук. – К., 1913. – 60 с.
17. *Каталог першої Української хліборобської виставки в Стрию*. – Стрий, 1909. – 32 с.
18. *Діячі кооперативного руху Галичини (1873–1939): бібліогр. покажч.* / уклад.: Л. Пинда. – Львів : ЛДСГІ, 1995. – 75 с.
19. Боровський М. *Нарис історії сільськогосподарського шкільництва на західно-українських землях 1900–1944*. / М. Боровський. – 2-ге вид., доп. – Вінніпег : УВАН, 1974. – 32 с.
20. *Періодичні та серійні видання Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1885–1939) : анот. покажч.* / уклад. і авт. передм. Т. Кульчицька. – Львів, 1990. – 102 с. – (НТШ у Львові. Комісія бібліографії і книгознавства. Сер. 1. Бібліографія. Т. 1).
21. Франко І. *Громадські штихліри в Галичині 1784–1840 р.* / І. Франко // Українсько-руський архів. – Львів, 1907. – Т. 2.
22. Селянський Л. *У п'ятдесяту річницю знесення панщини і відродження Галицької Русі* / Л. Селянський. – Львів : Просвіта, 1898. – 103 с.
23. Олесків Й. *Еволюція селянських господарств у Східній Галичині 1848–1898* / Й. Олесків – Львів, 1904. – 40 с.
24. Франко І. *Панщина та її скасованє 1848 р. в Галичині* / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. : Т 47. – С. 113.